DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.17

Olha Sharan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0651-1667>

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

EPISTEME OF SEPARATISM IN THE POLITICAL SCIENCE

Ольга Шаран

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ЕПІСТЕМА СЕПАРАТИЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

The separatist movements have significantly intensified in many European states, most notably in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Spain, which were empires before the collapse of colonialism in the 20th century and expanded their territories by conquering the neighboring countries. Today, within the majority of multiethnic states, there are historical and geographical regions where indigenous ethnic communities seek to secede and gain independence. The economic factors and identity based on common language, culture and history usually play a significant role in the development of separatist movements.

It should be noted that the activities of the separatist movements threaten the sustainable development and functioning of the system of international relations. Since the international law does not specify which social groups can exercise their right to self-determination, the following dilemma often arises: should the principle of territorial integrity of states prevail over the right of the nation to self-determination, or vice versa? Nowadays, the problem of separatism has gone beyond the internal politics of the state and has gained the international importance. First of all, this is due to the fact that the third parties intervene in the conflicts in order to destabilize the situation in certain countries and to strengthen their influence in a particular region. Trying to avoid criminal responsibility and imposition of international sanctions, separatists do not resort to open armed attacks on neighboring countries, which is a clear act of aggression, and use hybrid warfare techniques instead.

Taking into consideration the current Ukrainian statehood challenge and the real threat to our country's territorial integrity, the study of separatism as an actual threat to national security is essential. Despite the large number of scientific works devoted to this phenomenon, it is necessary to continue the comprehensive research of separatism. That is why the scientific approaches to the definition of separatism are analyzed in this article, and its nature is investigated.

Keywords: separatism; separatist movement; secession; irredentism; nationalism; ethnopolitical conflict.

Постановка проблеми. Загалом під поняттям «сепаратизм» розуміють прагнення до відокремлення, а у багатонаціональних державах – це політичний рух національних меншин, скерований на відокремлення від держави та здобуття незалежності від неї. Сучасний сепаратизм як політична програма ґрунтується на принципі самовизначення народів, коли кожна етнічна спільнота має свою державу. Самовизначення передбачає наявність в етнічних груп права на участь у суспільно-політичному процесі на міжнародній арені. Відповідно сепаратизм є виходом з існуючої системи або її руйнуванням з метою створення власної держави.

Основними джерелами загострення етнічного екстремізму у будь-якій країні є тривалі періоди соціально-економічної нестабільності. Для таких періодів є характерною соціальна диференціація громадян, запекла боротьба за владу, посилення соціальних та міжнаціональних суперечностей, а також низька ефективність роботи державного апарату та правоохоронних органів, відсутність

надійних механізмів правового захисту населення. Вищезгадані процеси спричиняють зростання спроб вирішення існуючих протиріч та конфліктів силовими методами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній політичній науці наявні численні різнопланові дослідження, що стосуються сепаратизму, його основних видів, причин виникнення, політики безпеки держав у сфері протидії цьому небезпечному явищу, впливу міжнародної інтеграції та глобалізації на сепаратизм й іншим аспектам, які безпосередньо пов'язані із сепаратистськими рухами. Зокрема чимало праць українських науковців М. Басараба, М. Дем'яненка, В. Дівак, В. Наконечного, С. Савойської, О. Шамари та ін. присвячено цій проблематиці. Серед зарубіжних вчених, які у своїх дослідженнях зверталися до різноманітних аспектів сепаратизму, варто згадати С. Роккана, С. Ліпсета, Д. Горовіца, Дж. Лібл, Дж. Соренса та М. Коена. Існування великої кількості визначень поняття «сепаратизм» зумовлено відмінностями у розумінні його як явища, спричиненого етнічними, політичними, соціально-культурними проблемами, а також прагненнями окремих регіонів здобути вищий політичний статус у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями держави.

Український науковець О. Агарков переконаний, що у політичній науці більшості праць про сепаратизм притаманна певна тенденційність, упередженість та зацікавленість. Очевидно, причиною цього є участь авторів у різних політичних процесах та проєктах в Україні та за її межами. Якщо ігнорувати комплекс причинно-наслідкових зв'язків у соціальній генезі явища сепаратизму, його дослідження буде одностороннім¹. Зазначимо, що незважаючи на значну кількість наукових праць, дотичних до проблеми сепаратизму, досі існує потреба його комплексного наукового дослідження як об'єктивного суспільно-історичного явища. Тому **мета статті** полягає у розкритті суті поняття сепаратизму та основних причин його виникнення.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно термін «сепаратизм» походить від латинського слова «separatus», що означає відокремлення або окремих. Спочатку його використовували лише для визначення процесів, які відбувалися в суспільно-релігійному житті. У XVII ст. даний термін був синонімом таких понять як «індепендентизм» і «конгрегаціоналізм», тобто великого релігійно-соціального руху в Англії, що був спрямований проти королівського абсолютизму та абсолютизму англіканської церкви.

Поступово світська влада здобувала впливові позиції у суспільно-політичному житті, внаслідок чого формування політичних інститутів суспільства спричинило трансформацію терміну «сепаратизм». У такий спосіб було виділено поряд з його релігійною складовою політичний контекст. Наприкінці XIX ст. сепаратизм все ще розглядали як дух відступництва у питаннях віри, хоча й частіше почали застосовувати для позначення процесів політичного характеру. Отже, тоді сепаратизм вже означав «прагнення відокремлення частини держави від цілого».

Подальший розвиток політичного життя, виникнення нових форм державного устрою, переважно спричинених процесами розпаду існуючих політико-адміністративних утворень, відповідно зумовили наповнення змісту терміну «сепаратизм», як політологічної категорії, новими характеристиками. Зокрема, на початку XX ст. сепаратизм визначається виключно як «політичний рух, спрямований на досягнення окремою частиною держави автономії або політичної самостійності», яка, безсумнівно, повинна бути повною. З іншого боку, під поняттям «сепаратизм» розуміли прагнення підвладного народу, який проживає на території великої держави, революційним шляхом повернути або завоювати собі самостійність.

За радянських часів сепаратизм не був об'єктом наукового дослідження і його здебільшого трактували як прагнення національних меншин до відділення від певної держави та створення самостійної держави або автономної області. Тогочасні вчені вважали, що сепаратизм не є масовим народним рухом та відображає інтереси окремих громадян, права яких утискає правляча група панівної нації. Якщо сепаратистам вдається перемогти, місцева еліта докладає максимальних зусиль, щоб встановити монопольне панування у новоствореній державі або автономній області².

Після розпаду СРСР відбулися суттєві зрушення у розвитку вітчизняної політологічної думки. Наукова сфера вже не перебувала під впливом державної ідеології. Це мало безпосередній вплив на подальше наукове наповнення змісту поняття сепаратизму. Вченим вдалося деталізувати його

¹ Агарков, О. А. (2015). Сепаратизм у соціологічному дискурсі: теоретико-методологічний аспект. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*, 1, 43-48.

² Павлятенко, О. В. (2016). Феномен сепаратизму в сучасному світі. *Гілея: науковий вісник*, 115, 398-403.

сутність, визначити передумови його виникнення та наслідки сепаратистських дій, суб'єктів здійснення та об'єктів впливу.

Сучасній українській політологічній думці притаманний динамізм та значний поступальний розвиток. Використання світових наукових здобутків дозволяє ґрунтовно підходити до осмислення українських політичних реалій, передбачати тенденції розвитку суспільно-політичних процесів та формувати відповідний теоретико-категорійний апарат для їх пояснення. В українській політологічній літературі подаються численні визначення сепаратизму, які розкривають його різні сторони як складової політичного процесу.

Вітчизняний вчений П. Шляхтун акцентує увагу на феномені сепаратизму, зазначаючи, що «проблема адекватності державного, національного та соціально-економічного розвитку залишається актуальною для багатонаціональних і навіть мононаціональних держав із компактно розселеними національними меншинами. Загострення цієї проблеми спричиняє появу сепаратизму, який є найбільшою загрозою єдності країни»¹.

У «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка сепаратизм визначають як «рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення». Суперечності між центральною владою держави та носіями ідей сепаратизму зумовлюють його виникнення. Як правило, політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин є носіями сепаратистських ідей².

Вважають, що підґрунтям для сепаратизму є: неоднорідність складу населення країни; нерівномірність соціального, економічного, екологічного та культурного розвитку окремих регіонів; вплив з-за кордону певних держав або міжнародних терористичних організацій, з метою підпорядкування та експлуатації ресурсів і населення відокремлених регіонів тощо.

Найчастіше кінцевою метою сепаратизму є утворення на відокремленій території незалежної держави. Одним із різновидів сепаратизму є іредентизм, тобто прагнення, відокремившись від однієї держави, увійти до складу іншої. Сепаратизм може також мати на меті не відокремлення від держави, а набуття у ній статусу автономії.

Підхід до проблеми сепаратизму з погляду міжнародного права ускладнюється через колізію його основоположних принципів: з одного боку, непорушність кордонів і повага територіальної цілісності держав, з другого – право всіх народів на самовизначення³. Сучасні реалії вимагають розглядати сепаратизм не лише як суто внутрішні справи окремої держави. Необхідним є вироблення нових критеріїв та оцінки, адекватних механізмів і принципів підходу ООН, регіональних організацій, міжнародної спільноти в цілому до проблеми сепаратизму задля пошуку шляхів їхнього справедливого та мирного вирішення⁴.

Більшість дослідників одностайні щодо протиправності явища сепаратизму, яке суперечить міжнародному праву та національному законодавству у своєму прагненні до відокремлення з метою створення нової держави або приєднання до вже існуючої. Однак не зовсім коректно розглядати сепаратизм лише як негативне явище. Такої думки є українська дослідниця В. Дівак, яка зараховує до позитивних функцій сепаратизму наступне:

- інформаційна функція є вираженням незадоволення частини населення політикою центральної влади у політичній, соціально-економічній та культурній сферах;
- політична соціалізація населення регіону зумовлює посиленню уваги до політики центральної та регіональної влади щодо забезпечення прав регіону, а також активізації політичної діяльності населення та формування ідеології регіоналізму;
- поява місцевої регіональної еліти та становлення регіональних органів влади;
- орієнтація регіональної політики центральної влади на досягнення компромісу з лідерами сепаратистів та прийняття політичних рішень, що задовольняли б інтереси населення регіону;
- ліквідація соціально-правових основ міжрегіональної нерівності⁵.

¹ Шляхтун П. П. (2005). *Політологія (теорія та історія політичної науки)*. Київ: Лібідь.

² Шемшученко Ю. С. (ред.) (2003). *Юридична енциклопедія: В 6 т.* Київ: Українська Енциклопедія, 5.

³ Наконечний, В. С. (2007). Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення. *Політичні процеси та інститути*. Київ, 3, 1-6.

⁴ Рафальський, І. О. (2014). Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, 4-5, 78-93.

⁵ Дівак, В. (2010). *Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти*. Київ: Логос.

В. Дівак також наголошує на необхідності розрізняти поняття сепаратизму та сецесії, що є вимогою формального виходу з держави територіальної одиниці з метою створення суверенної держави. Рухи за сецесію та сепаратистські рухи можуть переходити одне в одне на різних етапах своєї еволюції. Головною відмінністю між обома термінами залишається визнання або невизнання легітимності центральної влади. Зазначимо, що існує декілька причин виникнення сецесії, однією з яких є необхідність збереження культури. Тобто задля збереження певної культури варто отримати власну автономну територію, особливо коли культура дійсно перебуває на межі зникнення. Інша причина полягає у цінностях свободи. Вкрай важливо застосовувати цей принцип, якщо конкретна держава проводить політику геноциду щодо певного народу. Наявність статусу незалежної держави з територіальним суверенітетом може забезпечити виживання народів перед загрозою геноциду, зокрема у Курдистані та Нагірному Карабасі. Отже, за певних обставин право на самозахист обґрунтовує право на відокремлення¹.

Вітчизняний науковець В. Рахмайлов у своїх працях розкрив проблему обґрунтування міждисциплінарного підходу у дослідженні сепаратизму, який є феноменом кризи соціальної ідентичності певних соціальних груп. Вчений заявляє, що зазвичай у державних утвореннях, яким притаманна неоднорідна структура етнічних, конфесійних, цивілізаційних або інших ознак, зароджуються сепаратистські рухи. Саме тому надзвичайно важливо розмежовувати ідентичності еліт титульних національних та соціальних груп, щоб інші етнічні та соціальні групи усвідомили неможливість подальшого спільного функціонування в межах єдиної та неподільної держави².

Досліджуючи таке багатогранне явище як сепаратизм, В. Рахмайлов бере до уваги й релігійний аспект, адже релігія допомагає об'єднати суспільство та протиставляти ідентичності одних конфесійних груп іншим. Вчений стверджує, що лідери сепаратистських рухів цікавляться діяльністю найвпливовіших релігійних організацій, які мають вплив на мільйони людей по всьому світу та використовують пропаганду як дієвий засіб досягнення визначених цілей. Існування екстремістських організацій конфесійної спрямованості, що мають на меті використати релігійний чинник для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, у багатьох випадках є потенційним джерелом розвитку сепаратизму, а також чинником руйнації суверенітету та територіальної цілісності держави.

На думку В. Рахмайлова, для сучасної моделі функціонування етносоціальних, релігійних та цивілізаційних спільнот є характерною нестабільність та перебування під впливом інтеграції, що виявляється у прагненні до створення наднаціональних регіональних та глобальних структур, та дезінтеграції, яка відбувається у державах, де існують конфесійні конфлікти. Це пов'язано з тим, що відцентрові явища та процеси виробляють вихідний матеріал для подальшого об'єднання, інтеграції та створення на цій основі нових державних і міждержавних утворень³.

У своїй монографії вітчизняна вчена С. Савойська аналізує передумови виникнення та сутність такого різновиду сепаратизму як мовно-політичний, а також наводить рекомендації щодо протидії цьому явищу. Дослідниця зазначає, що мовно-політичний сепаратизм є націєтворчим політичним явищем та проявом інформаційної агресії. Ескалація мовно-політичних конфліктів у регіонально-політичній, культурній, освітній, інформаційній та інших сферах суспільного життя неодмінно призведе виникнення ряду негативних наслідків⁴. Зокрема розпалювання сепаратистських настроїв у сусідніх країнах, що Російська Федерація продовжує робити в Україні, щоб мати змогу здійснювати тиск на українську владу та реалізовувати свої гегемоністичні плани.

Зауважимо, що західні науковці, зокрема Р. Бербах, У. Робінсон, У. Бек, Дж. Келлас, часто розглядають сепаратизм у руслі концепцій модернізації та глобалізації. С. О'Брайенс, Л. Грінфельд, Б. О'Лірі, Х. Кон та Д. Міллер переконані, що існує взаємозв'язок між націоналізмом та сепаратизмом, який, на їхню думку, негативно впливає на систему міжнародної безпеки. Американський політолог та державний діяч З. Бжезінський стверджував, що спершу національні почуття фокусуються на проблемі відродження національних мов, як прагнення до національного самозбереження перед загрозою асиміляції, яка посилюється. Згодом з'являються вимоги

¹ Там само.

² Рахмайлов, В. В. (2014). Сепаратизм і націоналізм: проблема співвідношення. *Грані*, 7, 88-95.

³ Рахмайлов, В. В. (2013). Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 59-60, 303-310.

⁴ Савойська, С. В. (2011). *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ: Просвіта.

національно-культурної автономії, що з часом призводить до боротьби за національний суверенітет¹.

Дослідженню понять нації, націоналізму та сепаратизму присвячено чимало праць британського науковця Е. Сміта. Як представник етносимволізму, Сміт вважав, що процес розбудови націй та націєгенезу необхідно вивчати, дотримуючись «золотої середини» між примордіалізмом та конструктивізмом. Задля досягнення цієї мети варто зосередити увагу на важливості ролі культурних і державотворчих еліт². Е. Сміт відокремлював громадянський тип націй і націоналізмів від етнічного. На його думку, всі нації мають панівне «етнічне ядро» і, незважаючи на те, що націоналізм є модерним феноменом, нації мають домодерне походження. Загалом націоналізм не є чітко сформованою ідеологією. «Ключова доктрина націоналізму» Е. Сміта передбачає наступне:

- світ поділено на нації, кожній з яких притаманний власний характер та доля;
- нація – джерело будь-якої політичної влади;
- щоб бути вільними, люди повинні ідентифікувати себе з певною нацією;
- нація є самобутньою, якщо має власну автономію;
- якщо нації є вільними та захищеними, мир та справедливість пануватимуть на землі³.

Британський вчений зауважує, що вплив націоналізму на зародження етнічного сепаратизму збільшився після Другої світової війни, насамперед в Африці та Азії. Колоніалізм спричинив появу рухів за відокремлення, оскільки усі етнічні спільноти перебували під політичною юрисдикцією колоніальної держави, а під час процесу деколонізації з'явився етнічний сепаратизм, який мав стати на заваді становленню майбутньої постколоніальної держави та кинути виклик її територіальній національній ідентичності. У післявоєнні роки етнічному сепаратизму були притаманні риси класичного етнічного націоналізму. Однак, політизація етносу та його спадщини вже не були наслідком процесу народно-культурної мобілізації, яку здійснювала інтелігенція, зокрема у Східній Європі. Загалом у Європі націоналістичний рух виник внаслідок культурного відродження, яке тривало впродовж декількох десятиріч, а в Азії та Африці дуже часто обидва види націоналізму поєднувались або й відбувались одночасно.

Вагомий внесок у дослідження явища сепаратизму зробив американський професор та науковець Д. Горовіц, який є засновником етнічної конфліктології. У своїх працях Горовіц створив систему класифікації, структурування, аналізу взаємозв'язків та взаємозалежностей, а також прогнозування та моделювання шляхів врегулювання етнічних конфліктів. Д. Горовіц переконаний, що рухи етнічного сепаратизму найчастіше виникають серед відсталих етнічних груп у малорозвинених регіонах, наприклад, у Південному Судані, Курдистані, у Пакистані тощо. З іншого боку, бажання відокремитись виникає у розвинених етнічних груп у відсталих регіонах, лише коли таке відокремлення матиме для них економічні переваги. Однак існують й інші чинники, які безпосередньо пов'язані з появою сепаратизму у певних регіонах, зокрема, мова йде про етнічну дискримінацію, міграційні процеси в країні і т. п.⁴.

Зауважимо, що Д. Горовіц розуміє сепаратизм як вихід групи та її території з юрисдикції більшої держави, частиною якої вона є, з подальшим утворенням власної. Вчений також критикує саму ідею сецесії, територіального самовизначення як ефективного засобу припинення етнічних конфліктів. На його думку, сецесія рідко розв'язує проблеми міжетнічного та міжкультурного діалогу і може спричинити відродження ідентичності меншин, які залишилися проживати на території етнічної групи, що відокремилась від певної держави.

У другій половині ХХ ст. значний внесок у дослідження тенденцій сепаратизму та дезінтеграції здійснив норвезький політолог-компаративіст С. Роккан, який є творцем моделей регіонального розвитку. Вчений вважав, що структурні розколи, які посилювалися з часом, спричиняли збільшення ролі регіональної ідентичності та регіональних інтересів при формуванні плюралістичного бачення політичного розвитку певних регіонів. Згодом С. Роккан та С. Ліпсет ввели у науковий обіг поняття суспільно-політичних поділів (англ. cleavage), під якими дослідники розуміли тривалі конфлікти у суспільстві, що спричиняють формування ідеологічних доктрин, навколо яких громадяни об'єднуються у політичні партії. На їхню думку, деяким субнаціональним

¹ Brzezinski, Z. (1989). Post-Communist Nationalism. *Foreign Affairs*, 68, 5.

² Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge.

³ Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge.

⁴ Horowitz, D. (2001). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, Los Angeles & London, University of California Press.

регіонам тогочасної Європи було притаманне явище «політизації периферії»¹. С. Роккан та Д. Урвін вбачали цей феномен у формуванні регіональних політичних систем та інститутів, у яких відбувається формулювання та об'єднання регіональних інтересів. Головну роль у таких процесах відіграють місцеві політичні діячі, політичні партії та рухи. Часто місцеві політичні сили надають своїм вимогам етнічного забарвлення, що можна трактувати як політизацію етнічності, яка є однією з основних характерних рис сепаратизму².

Американський дослідник Т. Р. Гурр визначає сепаратизм як неминучу рису державного розвитку, що не завжди передбачає сецесію. Вчений переконаний, що слід виокремлювати три групи типів поведінки сепаратистів, які залежать від особливостей політичної організації та потреб певного регіону, а саме: «голос» як вимогу культурної автономії; «лояльність», тобто відмову від конфлікту в обмін на увагу та визнання; «вихід» як вимогу самовизначення, що, ймовірно, матиме зв'язок з федералізацією³. Як правило, найважливішим фактором, який спричиняє появу сепаратизму є національна ідентичність. Цілком логічно, що ідеологія сепаратизму повинна формуватися на основі історичного досвіду незалежності нації, яка була у певному регіоні. Якщо суверенної держави не існувало на цих теренах, лідери сепаратистських рухів обґрунтовують своє право на сецесію, посиляючись на ідеї незалежності ідентичних територій або близьких за походженням етносів.

Висновки. Отже, у вітчизняній та зарубіжній політичній науці існують різні підходи до трактування поняття «сепаратизм», причин його виникнення. Його розглядають та досліджують як рух за територіальне відокремлення певної частини держави з метою створення нового державного утворення або надання регіону автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками. Сепаратизм є невід'ємною складовою сучасного політичного процесу, якій притаманні позитивні та негативні риси. Як негативне об'єктивне суспільно-політичне явище, сепаратизм зумовлює дезінтеграцію держави та становить реальну загрозу її територіальній цілісності. З іншого боку, цей феномен є засобом реалізації інтересів етносу, який зазнає політичної, економічної та культурної дискримінації. Зазвичай саме за наявності дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування активної політичної еліти, яка є здатною очолити цей рух, можливе виникнення сепаратистського руху. Оскільки мотиви сепаратистів можуть бути політичними, економічними, етнічними, релігійними, виокремлюють декілька видів сепаратизму. У XXI ст. найпоширенішим є етнічний сепаратизм, адже майже кожна етносоціальна спільнота прагне реалізувати право на самовизначення, створивши власну суверенну державу.

References:

1. Agarkov, O. A. (2015). Separatyzm u sotsiologichnomu dyskursi: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Separatism in sociological discourse: theoretical and methodological aspects]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Humanitarni nauky* [State and regions. Series: Humanities], 1, 43-48. [in Ukrainian].
2. Brzezinski, Z. (1989). Post-Communist Nationalism. *Foreign Affairs*, 68. [in English].
3. Divak, V. (2010). *Separatyzm yak fenomen suchasnoi polityky: politolohichni ta pravovi aspekty* [Separatism as a phenomenon of modern politics: political and legal aspects]. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
4. Gurr, T. R. (1993). *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Wash. [in English].
5. Horowitz, D. (2001). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press. [in English].
6. Lipset, S. M., Rokkan, S. (1967). *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction*. New York: The Free Press. [in English].
7. Nakonechnyi, V. S. (2007). Separatyzm: poniattia ta pidkhody do tлумachennia [Separatism: concepts and approaches to interpretation]. *Politychni protsesy ta instytuty* [Political processes and institutions]. Kyiv, 3, 1-6. [in Ukrainian].
8. Pavliatenko, O. V. (2016). Fenomen separatyzmu v suchasnomu sviti [The phenomenon of separatism in the modern world]. *Hileia: naukovi visnyk* [Gilea: scientific bulletin], 115, 398-403. [in Ukrainian].
9. Rafalskyi, I. O. (2014). Samovyznachennia ta separatyzm. Pytannia teorii [Self-determination and separatism. Questions of theory]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa* [Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies], 4-5, 78-93. [in Ukrainian].

¹ Lipset, S. M., Rokkan, S. (1967). *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction*. New York: The Free Press, 1-64.

² Rokkan, S., Urwin, D. W. (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage.

³ Gurr, T. R. (1993). *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Wash.

10. Rakhmailov, V. V. (2013). Typolohiia ta geneza separatyzmu v naukovi literaturi: do postanovky problemy [Typology and genesis of separatism in the scientific literature: to the statement of the problem]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky* [Social technologies: current issues of theory and practice], 59-60, 303-310. [in Ukrainian].
11. Rakhmailov, V. V. (2014). Separatyzm i natsionalizm: problema spivvidnoshennia [Separatism and nationalism: the problem of correlation]. *Grani* [Edges], 7, 88-95. [in Ukrainian].
12. Rokkan, S., Urwin, D. W. (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage. [in English].
13. Savoiska, S. V. (2011). *Movno-politychnyi separatyzm yak faktor destabilizatsii natsionalnoi yednosti ukrainskoho suspilstva v umovakh postradianskoi transformatsii* [Linguistic and political separatism as a factor of destabilization of the national unity of Ukrainian society in the conditions of post-Soviet transformation]. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko, Yu. S. (eds.) (2003). *Yurydychna entsyklopediia: V 6 t.* [Legal Encyclopedia: In 6 vols]. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, 5. [in Ukrainian].
15. Shliakhtun, P. P. (2005). *Politolohiia (teorii ta istoriia politychnoi nauky)* [Political Science (theory and history of political science)]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
16. Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge. [in English].